

Нешто о „златару“ Гаврилу Пишчевићу

Војиславу Ј. Ђурићу у част

МИРЈАНА ШАКОТА

У студеничкој ризници се чува и излаже једно јеванђеље штампано у Москви за време цара Алексија Михаиловића, 1650. године. Само по себи оно не би привлачило посебну пажњу да није његових корица. Ове корице су у основи од дрвета, пресвучене зеленим сомотом преко кога је постављен сребрни и позлаћен оков украшен полудрагим камењем. Према натпису изгравираним дуж све четири маргине, почев од левог горњег угла, јеванђеље, које је припадало вршачком епископу Симеону, приложено је с његове стране манастиру Студеници, храму Успења, „на послуженије“ св. Симеона Мироточца, године 7127 (између првог септембра 1518. и тридесет и првог августа 1519. године).¹ То јамачно није могла да буде у питању књига на којој се данас налази исковани текст о дародавству, јер је она, као што је већ речено, настала више од 30 година доцније. Па ни сам овај оков није морао бити израђен баш 1618. или 1619. године, када је поклоњен Студеници, јер је он одраније припадао дародавцу епископу Симеону, који га је могао лично поручити и коју годину раније, али и наследити или прекупити од неког бившег власника и накнадно, приликом даривања, дати да се изгравира натпис. Већ раније уочене стилске подударности са пивским, тројичким и сарајевским оковима из друге половине XVI века², ишле би таквој могућности у прилог. Но у овом случају нећемо се бавити оковом и натписом епископа Симеона, већ ћемо пажњу усмерити ка другим записима који се такође односе на повезивање овог јеванђеља. Наиме, поред натписа на корицама који смо поменули, на самој књизи се налазе још два записа који говоре о истој теми — један из 1690, а други из 1814. године. Њих је запазила и поменула, препричавајући њихов садржај, Ангелина Василић. Она каже: „На л.1 запис да га је окувао Гаврило Пишчевић из Херцеговине 1690 г. На л.13 запис да га је повезао јеромонах Мојсије Јовановић 1814 у Фенеку у време архимандрита Мелентија Симеоновића.“³

Не консултујући изворник, Бојана Радојковић је из формулације Василићеве закључила да се ради о *златару* Гаврилу Пишчевићу, који је из Херцеговине дошао да ради у Студеници.⁴ Поступајући истоветно и **сама** сам, иако са нешто више опрезности, прихватила њено мишљење.⁵ Тако је плејади по имену познатих херцеговачких златара било придодато још једно, име Гаврила Пишчевића, за којег је претпостављено да је пореклом из места Пишча недалеко од манастира Пиве.⁶ Оваквим закључком, по-

готово с обзиром на други запис који је говорио о поновном повезивању ове књиге 1814. године, отворило се питање издвајања и периодизације фаза у настанку овог окова. Домишљајући се о доприносу Херцеговца Пишчевића, Б. Радојковић је изнела мишљење да је он само поново прикуцао отпале плакете на предњој корици и да је евентуално додао своје розете на задњој. Нашавши се у истој дилеми и с истим погледом на проблем, покушала сам и сама да допринесем његовом решењу. Уочивши да је књига млађа од окова за, читавих 30 година, претпоставила сам да је Пишчевић пренео оков са првобитне оштећене књиге на ову познију, уз додатке на задњој корици које је Радојковићева предочила. Оваквим резоновањем удео Мојсеја Јовановића (а не Јовановића како наводи Василићева), повезивача из 1814. године, био је потпуно занемарен.

Показало се, међутим, да је А. Василић препричавајући запис из 1690. изоставила битну реч која се односи на Гаврила Пишчевића и која одређује његово занимање, тако различито од златарства. Та реч гласи **хатнаџъ**, односно хаднађ, поручник, један од нижих официрских чинов у мађарској војсци, прихваћен и у редовима српске народне милиције крајем XVII и у XVIII веку.⁷ У целини Пишчевићев запис гласи:

„Сне еванђељне окова Хатнаџъ Гаврило Пишчевићъ ѿ
Хѣрц(е)говине оцѣ монахѣ Явасѣмѣ монахи(ни) Еврѣми
с(вѣ)томѣ Симеонѣ Мироточцѣ и с(вѣ)томѣ Гави
лѣто ≠ зс ≠ ахч 1690“

¹ Натпис коректно пренесен (у књизи: А. Василић, *Ризница манастира Студенице*, Саопштења II (Београд 1957) 42.

² Б. Радојковић, *Српски окови јеванђеља XVI и XVII века*, Зборник МПУ 3—4 (Београд 1958) 56. Дobar снимак и каталoшки подаци за пивски оков вид. код: А. Сковран, *Уметничко благо манастира Пиве*, Цетиње—Београд 1980, 30, 51—52, сл. 33.

³ А. Василић, *нав. дело*, 42.

⁴ Б. Радојковић, *Српски окови јеванђеља*, 56, нап. 21; Иста, *Српско златарство XVI и XVII века*, Београд 1966, 56, 125, 126.

⁵ М. Шакота, *Манастирска ризница и музеј* (у монографији: *Манастир Студеница*), ед. Књижевне новине, Београд 1968, 142—144.

⁶ Б. Радојковић, *Српско златарство XVI и XVII века*, 56.

⁷ Д. Поповић, *Србија и Београд, од Пожаревачког до Београдског мира (1718—1739)*, Београд 1950, 76—79; Исти, *Срби у Војводини II*, Београд—Нови Сад 1959, 96.

Из њега се сасвим јасно да закључити да Пишчевић није био златар, већ војник, па према томе и глагол „окова“ треба тумачити у смислу „наручити и платити да се књига окује“⁸, ово тим пре кад се узме у обзир 1690. година и сложена војна и политичка ситуација у Србији тога времена.

Хаднађ Гаврило Пишчевић није непозната личност. Средином XVIII века из Аустрије су се преселила у Русију два официра истог презимена — Пишчевић, Стефан и Симеон, отац и син. Сем што је био добар и ревностан војник, млађи, Симеон, имао је и књижевног дара, па је написао своје мемоаре, који, иако су у великој мери интерпретирани у другој књизи *Сеоба Црњанског*, још узбуђују непосредношћу казивања догађаја, која су за подлогу имала сам живот, на махове горак, али и сјајан у исто време. Почињући своје приповедање, Симеон Пишчевић се представља читаоцу истичући своје порекло: „Отац мој Стефан, син Гаврила Пишчевића потицао је из старе племићке породице као што се из родослова јасно види“.⁹ Но то можда и не би било довољно за идентификовање хаднађа Гаврила са студеничке књиге да још на једном месту Симеон није дао веома битне податке за наше питање. Наиме, сасвим је очигледно да већ на почетку бележења збивања за будуће мемоаре, кад је писцу било не више од 17 година, деда Гаврило није био међу живима, па га чак нема ни у најранијим сећањима његовог унука. Он је живео још само у успоменама најстарије генерације. Кад је после многих бурних перипетија, ујесен 1753. Симеон најзад кренуо за Русију, свратио је да се опрости са командантом Петроварадинске тврђаве, бароном фон Елфенрајхом, за којег писац каже да је био „старац од неких 80 година“. Жалећи због Симеоновог одласка из аустријске армије, стари командант се обратио присутнима: „... ја познајем оца тог господина, он је био мој официр и увек је био одличан, а *сâм сам* опет служио *са његовим дедом* и гледао каква су јунаштва показивали он и његови људи против Турака и бунтовника Мађара ... кад смо се налазили у великој опасности у рату с Турцима и у бунама мађарских издајника који су се с Турцима везали, нико се није нашао да помогне нашој армији осим Срба који су нам верни остали“.¹⁰

Кад је већ као руски официр долазио у Аустрију, Симеон је поново посетио сад већ сасвим изнемоглог и оглувелог фон Елфенрајха. Старац се вратио истој теми вајкања због исељавања српских граничарских породица у Русију и рекао: „... ја сам ратовао заједно са тим људима. Њихова служба била је тако ваљана и тако верна нашем двору да је требало да добију сва признања. Ви сте можда слушали како су нас Мађари изневерили и здружили се с Турцима а ја сам то и доживео. Били

Сл. 1. Оков јеванђеља вршачког епископа Симеона из 1618/19. године — предња страна (фото Р. Живковић)

Fig. 1. Revêtement d'un évangélique de 1618/19 qui avait appartenu à Siméon, évêque de Vršac — face antérieure (photo R. Živković)

смо онда у очајном положају и једино су нам се Срби нашли у помоћи; једино су нам они остали верни. Турци су опустошили сву њихову земљу и Славонију и Срем и стигли већ под Беч, здружени с мађарским вођом издајником Текелијом. Али Срби нас ни онда нису оставили, него су помогли нашој војсци да сатре непријатеља.“¹¹

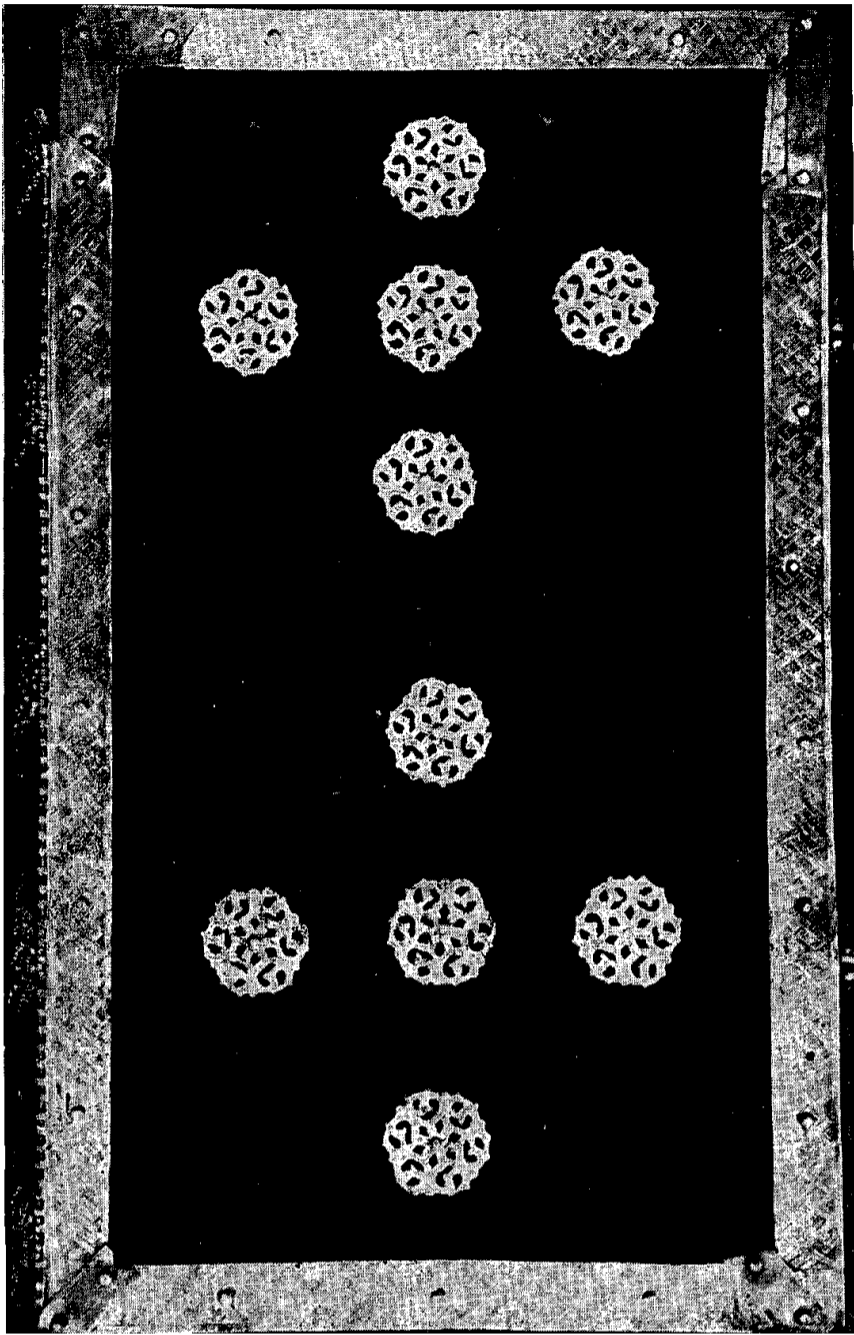
Из ових сведочанстава јасно произлази да је Симеонов деда Гаврило био такође официр аустријске војске и да је командовао српским четама које су помагале Аустријанцима у време мађарских буна. Помињање у том контексту Имре Текелија, магната и вође устанка у Ма

⁸ О томе вид.: М. Шакота, *Ризница манастира Бање код Прибоја*, Београд 1981, 48, 100, 103—104. У XVIII и XIX веку овај се термин ретко користи. Уп. Иста, *Дечанска ризница*, Београд 1984, 189—224.

⁹ Симеон Пишчевић, *Мемоари*, превод и предговор Светозара Матића, СКЗ, коло LVI, књ. 379—380, Београд 1963, 7.

¹⁰ Исто, 152.

¹¹ Исто, 236.

Сл. 2. Оков јеванђеља вршачког епископа Симеона из 1618/19. године — задња страна (фото Р. Живковић)

Fig. 2. Revêtement d'un évangélaire de 1618/19 qui avait appartenu à Siméon, évêque de Vršac — face postérieure (photo R. Živković)

ђарској 1678—85.¹² који је помагао султана Сулејмана и великог везира Ћуприлића код Видина и Кладова противу Аустријанаца и српских одреда 1689. године а био активан на истој страни и 1690,¹³ ближе одређује и време војевања Гаврила Пишчевића са тада младим бароном фон Елфенрајхом, и уверава нас да смо на правом путу кад у хаднађу Гаврилу Пишчевићу гледамо Симеоновог деду, а Стефановог оца Гаврила.

Иако бисмо волели да је хаднађ Гаврило својеручно написао овај текст о окивању јеванђеља, за то немамо доказа. Појава помало неуобичајеног писања године арапским словима у Студеници тога времена није усамљена. Студенички архимандрит Мојсије Георгијевић датовао је на тај начин 1687. своје „свидетелство“ о припадности моштију у једном студеничком ћивоту.¹⁴ Поставља се питање ко би могли да буду монах Авакум и монахиња Јеврема којима је хаднађ Гаврило „оковао“ јеванђеље? И поред мало неспретне стилизације овог текста, може се разумети да је оков израђен за помен Авакума и Јевреме, а у част св. Симеона и св. Саве,

што само потврђује да је дат Студеници, а не неком другом манастиру. Чини се да је реч „отац“ испред „монаху Авакуму“ употребљена у директном значењу мушког родитеља, а не духовног лица¹⁵, чиме би се могло протумачити и помињање једне монахиње заједно са монахом као мајке Гаврилове. Ако је то тачно, онда је официрска лоза Пишчевића отпочела Гаврилом и текла, колико нам је познато, кроз више генерација — све до његових чукунука у Русији.¹⁶ Гаврилов отац, племић или, ако је живео у Турској, спахија, могао се, као што се то знало дешавати, замонашити заједно са својом женом, а већ пре 1690. године и преминути. Тако би посвећивање окованог јеванђеља њима од стране хаднађа Гаврила имало пуног смисла.

Но сада долазимо до најозбиљнијег међу питањима која искрсавају: зашто је било потребно да се већ оковано јеванђеље поново окива? Постоје два најлогичнија одговора. Први би полазио од претпоставке да је постојећи оков био оштећен, па је том приликом обновљен, односно да је тада пренесен са неке друге књиге на ову од њега 30 година млађу. Но у том случају појам окивања не би одговарао правом стању ствари, а запис би говорио неистину. У другом случају овај Пишчевићев запис на књизи из 1650. уопште се не односи на оков вршачког епископа Симеона из 1618/19, већ на њен првобитни оков, који је доцније загубљен услед неких, сада неутврђених, околности у току метежа кроз које су пролазиле Студеница и њена ризница крајем XVII, крајем XVIII и у почетку XIX века. Тек би Мојсеј Ивановић сачинио овај садашњи повез на јеванђељу од елемената окова епископа Симеона пренесених са неке друге, оштећене, књиге и својих додатака.¹⁷

¹² *Vojna enciklopedija*, друго издање, 9, Београд, 1975, 691.

¹³ *Одломци из историје Београда од 1689 до 1717 године*, Годишњица Николе Чупића, књ. VI, Београд 1884, 150, 152; J. Н. Томић, *Десет година из историје српског народа и цркве под Турцима (1683—1693)*, Београд 1902, 85—86, 94—97, 147, 191.

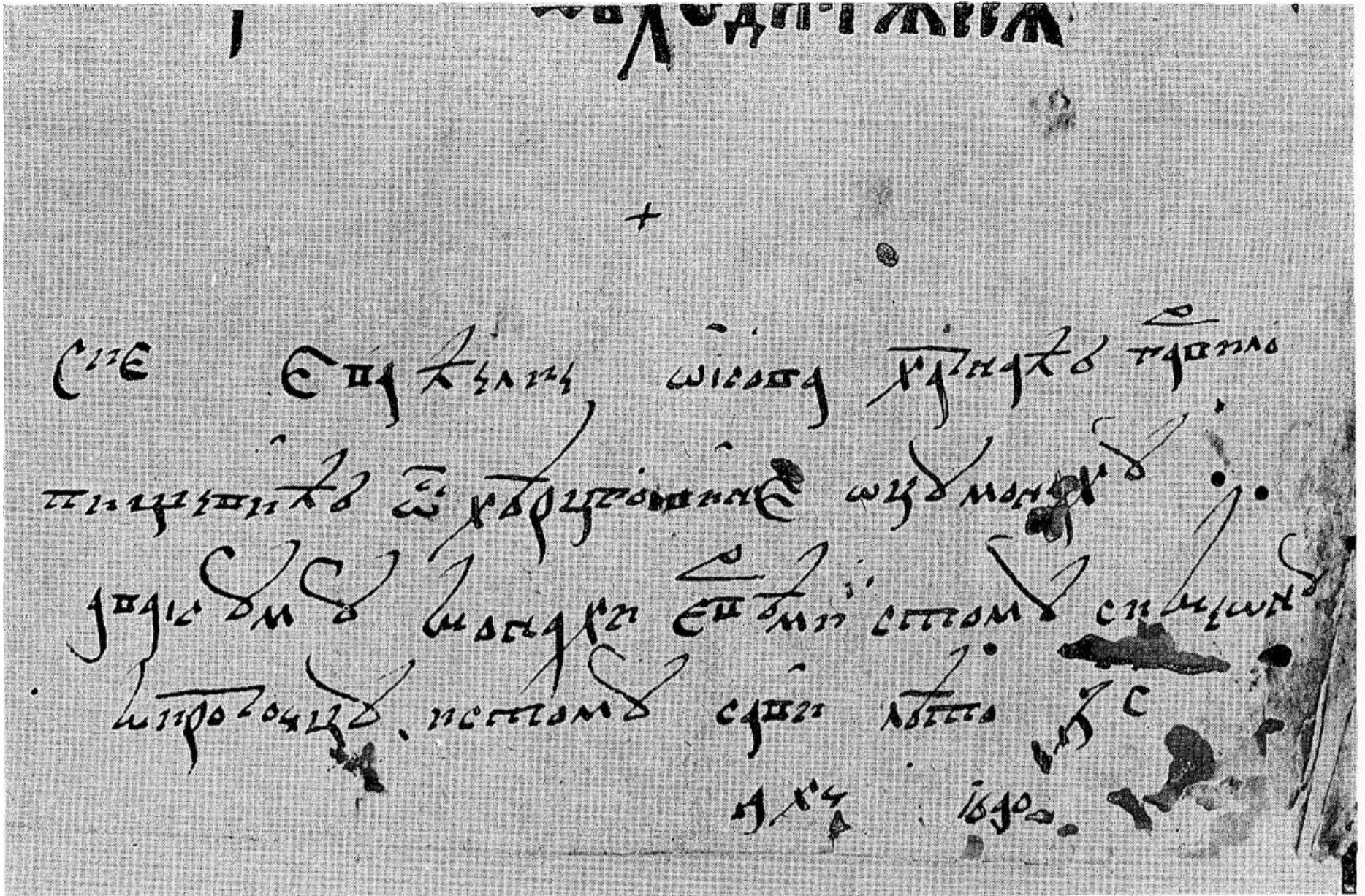
¹⁴ Писано на хартији, нађено у ћивоту од посребреног лима, инв. бр. 105 д.

¹⁵ Уп. *Речник српскохрватског књижевног језика* IV, Нови Сад 1971, 238.

¹⁶ Међу руским официрима српског порекла из краја XVIII — почетка XIX века, помињу се мајори: Степан, Гаврило, Јефрем, Лазар, Теофан, Александар и Иван Пишчевићи — очигледно најмногљуднији официрски род код српских исељеника. Уп. М. Костић, *Српска насеља у Русији: Нова Србија и Славеносрбија*, Насеља и порекло становништва по архивским документима, књ. 26, Београд 1923, 130.

¹⁷ Запис Мојсеја Ивановића гласи:

„На 1814: лѣта
Сню книгѣ евагели повезаю при господинѣ архимандритѣ Мелетинѣ
Симино(но)виѣ оу монастырѣ Фенекѣ Студеничкѣ книга(!) есть
манастира Студеницы повеза ю ѿромон(а)хъ Моисей Ивановиѣ
на 1814 лѣта“. Међу другим књиговесцима XIX
века помиње га З. Јанц, као Мојсеја Јовановића, у раду: *Кожни
повези српске ћирилске књиге*, Београд 1974, 37, 64.

Сл. 3. Запис који говори како је хаднаћ Гаврило Пишчевић оковао јеванђеље 1690. године (фото Р. Живковић)

Fig. 3. Inscription précisant que le hadnadj Gavrilo Piščević (mot hongrois signifiant lieutenant) avait fait revêtu l'évangéliste en 1690 (photo R. Živković)

Верујем да је ова друга претпоставка ближа истини. Предња страна окова у целини је Симеонова — трака са натписом, плоча са изгравираним Вазнесењем, четири плакете са јеванђелистима и ажуриране плочице са крупним драгуљима, све је то и по стилу и по извођачком поступку јединствено. Мојсеј Ивановић је пресвукао дрвене корице сомотом и прикуцао седам поменутих плакета, побркавши распоред јеванђелиста, који уместо један у другог, гледају један другом у леђа. Прекратке траке с натписом је искрпио плочицама од жућкастог метала, које је грубо прихватио уским тракастим обујмицама од сребра. На доњој корици, која је у првобитном изгледу такође морала садржавати плакете са религијским приказима, Мојсеј је са Симеоновог окова имао на располагању само ободну траку са наредко плетеним преплетом, коју је такође морао да искрпи, што је учинио на исти начин као и спреда. Задњу и предњу страну је повезао са пет ромбова начињених од сребрних куглица постављених у редове. Да је то Мојсејево дело сведочи исто решење хрпта на једној другој студеничкој књизи коју је 1825. године такође повезао Мојсеј Ивановић.¹⁸ Поређењем са овим Мојсејевим повезом, где се као основни мотив украса, поред малих ливених плакета са Распењем и Духовима, појављују розете и на предњој и на задњој корици, може се доћи до закључка да су и розете на полеђини Симеоновог окова, које чине његов главни декоративни елемент, такође Мојсејев додаток. Из свега што је речено може се наслутити да је оков Гаврила Пишчевића нестао у претрпљеним страда-

њима Студенице и њене ризнице, можда баш у току 1805—13. године, па је у мирнијим и нешто повољнијим приликама у Фенеку, 1814. године, студенички јеромонах, „књигоповезатељ” Мојсеј Ивановић¹⁹ пренео с неког старијег јеванђеља оков епископа Симеона на књигу из 1650, искрпио га и допунио и тако сачувао за будућност, док се, на жалост, о окову Гаврила Пишчевића, набећеног златара, сачувао само помен о његовом даривању. Још би једно питање завређивало труда кад би могло поуздано да се реши. Реч је о утврђивању тачног времена и мотива боравка аустријског официра Пишчевића у Студеници те драматичне 1690. године. То је била последња година аустротурског ратовања на територији Србије, где су се чете српских устаника, у очајничкој жељи за ослобођењем земље од вековног душманина, пожртвовано залагале на страни Ћесароваца. Манастир Студеница је, колико се из доста штурих података може разабрати, имао важну уло

¹⁸ Служабник из 1780, инв. бр. 23. Уп. А. Василић, *Ризница манастира Студенице*, 50—51.

¹⁹ Мојсеј Ивановић се помиње међу студеничким калуђерима пребеглим у Фенек 1813. и заједно са Мелентијем Симеоновићем-Никшићем, архимандритом кога у запису наводи, и још седам калуђера определио се да у Фенеку и остане, док су остали прешли у Грегетг, Крушедол, Хопово и Ремету. Уп. Д. Руварац, *О преносу св. моћију Стефана Првовенчаног краља српског из Студенице у ман. Фенек и о пребеглим калуђерима и свештеницима из Србије на ову страну 1813 године*, Српски Сион, 1905, 42—46.

гу као једно од војних упоришта за нападе на турске положаје. После нагле смрти генерала Пиколоминија новембра 1689, ратна срећа је напустила Аустријанце. Велики пораз код Качаника почетком јануара 1690. довео је до повлачења аустријске војске са Косова — из Призрена преко Приштине, Новог Пазара и Студенице према Београду.²⁰ Пиколоминијев наследник генерал Ветерани који се после качаничке погибије упутио са војском ка Прокупљу, да би обезбедио њено повлачење, наредио је, средином јануара месеца, једном од својих официра да доседне Студеницу преко које ће се даље одржавати веза између Јагодине и Новог Пазара.²¹ Из даљих података сазнаје се да је у Студеници²² војни одред био састављен од српских устаника који су у току пролећа 1690. нападали на Турке у тадашњој Херцеговини, Рожају и Бијелом Пољу, чинећи им велике штете и отимајући стоку коју су после предавали аустријској војсци за храну.²³ Народ из околине Студенице свесрдно је помагао Аустријанцима, па чак наилазимо на вести да су приликом утврђивања нишке тврђаве за одбрану од Турака, почетком 1690, поред војника и околних житеља, сељаци из околине Студенице давали алат и радну снагу за тај подухват.²⁴

У општој паници која је захватила и војску и народ почетком 1690, и српски патријарх Арсеније III Чарнојевић, у оправданом страху пред одмаздом пећког паше Махмуд Беговића, покупио је преостале драгоцености и утвари из Пећке патријаршије, па се са делом калуђера дао у бекство преко Новог Пазара ка Студеници а одатле за Београд.²⁵ С њим су се повлачили и други црквени представници и угледни људи са својим породицама, штићени српским устаницима и аустријском војском.²⁶ Не зна се поуздано кад је патријарх стигао у Београд, али се тамо већ налазио 6. априла кад му је цар Леополд I упутио писмо.²⁷

Кад се све ово има у виду као и још многе појединости које су нам остале непознате а тичу се улоге Студенице и њеног братства у ратним догађајима аустротурске војне, онда није чудо што се тешка осветничка турска рука оборила и на „свету велику лавру Студеницу“ како је забележио хроничар, под непосредним утиском протеклих догађаја, 1690. године.²⁸ Није необична ни чињеница да је на збору црквених и народних првака одржаном 18. јуна у Београду, учествовао и студенички игуман Василије који се сам или са делом братства придружио избеглицама, па се касније, с неким калуђерима из других манастира чак населио у Коморану²⁹, не смејући да се врати у Студеницу која је остала под Турцима.

Подстакнути овим следом догађаја морамо се запитати није ли хаднађ Гаврило Пишчевић био онај официр коме је генерал Ветерани наредио да поседне Студеницу, како би се

штитило повлачење Аустријанаца из Србије, и као командир одељења из Студенице правио упаде на турску територију, како би снабдевао храном војску у расулу? Или је можда он био један од војних старешина који су додељени да заштићују патријарха и избегличку колону која је преко поверљиве Студенице хрлила ка Београду? У сваком случају Пишчевић се био нешто дуже задржао у Студеници кад је имао времена и енергије за један интимни чин подушја за своје умрле родитеље. То се свакако десило пре јесени 1690. године, јер су последње аустријске трупе стигле до Београда у септембру месецу, а првог октобра, Мустафа Ћуприлић је већ опсео овај последњи бедем хришћанства и за осам дана га заузео чиме је и цела Србија пала у турске руке.³⁰

На јунском сабору у Београду Пишчевић није учествовао или барем његово име као младог човека, нижег војног чина, није остало забележено међу другим официрима — капетанима који су се потписали, поред епископа, игумана и народних првака на „креденцијалном писму“ (пуномоћи) Исаије Ђаковића.³¹

²⁰ Ј. Н. Томић, *Десет година*, 155—156, М. Костић, *О постанку и значењу тзв. „инвитаорије“ Леополда I балканским народима од 6 априла 1690.* САН, Историски часопис књ. II (1949—1950), Београд 1951, 148.

²¹ *Одломци из историје Београда*, 166, Ј. Н. Томић, *Десет година*, 168.

²² Као и на другим тачкама где су постављени одреди за заштиту аустријског повлачења.

²³ *Одломци из историје Београда*, 167, Ј. Н. Томић, *Десет година*, 170.

²⁴ *Одломци из историје Београда*, 167.

²⁵ Ј. Н. Томић, *Десет година*, 161—162, М. Костић, *О постанку и значењу тзв. „инвитаорије“*, 148.

²⁶ Ј. Н. Томић, *Десет година*, 191, 193, Р. Грујић, *Велика сеоба патријарха Арсенија III Чрнојевића из Јужне Србије у Војводину пре двестапедесет година*, Хришћанско дело, год. VI, 1940, 324.

²⁷ Ј. Н. Томић, *Десет година*, 175, 177. Необичан је и необјашњив податак да је већ 1. јануара (1690. патријарх Арсеније, наводно, коначио у Коморану код Николе Зомборлије, уп. Г. Витковић, *Српски историјски и књижевни споменици*, Гласник СУД књ. 87, Београд 1887, 251.

²⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, 1917—18. Ј. Н. Томић, *Десет година*, 203.

²⁹ Д. Поповић, *Велика сеоба Срба 1690.* Београд 1954, 31, 45, Б. Трифуновић, *Очевици о Великој Сеоби Срба*, Крушевац МСМЛXXXII, 9.

³⁰ *Одломци из историје Београда*, 175, Ј. Н. Томић, *Десет година*, 191.

³¹ Ј. Н. Томић, *Десет година*, 181, Д. Поповић, *Велика сеоба Срба*, 29—31.

Када је рад био у штампи, наишла сам на вести, које бар мало осветљавају живот Гаврила Пишчевића после 1690. Године 1698. имао је капетански чин и живео је у Вуковару; и даље се старао о светињама свог народа, враћајући старој Сарајевској цркви једно сребрно кандило, које је опљачкала аустријска солдатеска, приликом упада Евгенија Савајског у Сарајево, средином октобра 1697. године.

(Уп. В. Скорић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у XVII и XVIII вијеку*, Сарајево 1928, 28)

A propos de »l'orfèvre« Gavriilo Pišćević

MIRJANA ŠAKOTA

Par suite de la lecture erronée d'une inscription, on a longtemps considéré que le revêtement en argent d'un évangélaire, exécuté en 1618/19, fut réparé en 1690 par l'orfèvre Gavriilo Pišćević. A lire cette inscription correctement, on a pu établir que Gavriilo n'était pas orfèvre, mais officier de la milice nationale serbe en Autriche et qu'il était grandpère de Siméon Pišćević, officier d'abord de l'armée autrichienne, puis dans celle de la Russie et, de plus, auteur de

précieux mémoires datant de la seconde moitié du XVIIe siècle. Une étude minutieuse du revêtement en argent a permis de constater que celui-ci ne comportait pas: d'éléments caractéristiques de l'époque de Gavriilo Pišćević, mais qu'il ne faisait que protéger le livre qui autrefois comportait la reliure d'orfèvrerie de Pišćević. Ce revêtement originel disparut au début du XIXe siècle, pendant une dévastation du trésor de Studenica.